

Název datasetu: *Vývoj židovského osídlení Olomouce: Geografická a socioekonomická struktura židovské populace v období 1180–2021*

Typ datasetu: geografická data

Obsah: Dataset, sloužící jako báze pro geoprostorovou a kvantitativní analýzu v podobě tištěné a digitální mapy *Vývoj židovského osídlení Olomouce: Geografická a socioekonomická struktura židovské populace v období 1180–2021*, obsahuje geokódovaná data získaná hloubkovým výzkumem archivního a publikovaného pramenného materiálu a rešeršemi dosud publikovaných poznatků k dějinám židovské komunity v Olomouci pro sledované období 1180–2021.

Dataset obsahuje údaje o jednotlivcích, kteří se dle oficiálních statistik pro příslušná období hlásili k židovskému vyznání, respektive při sčítání lidu uvedli židovské vyznání (od r. 1857), národnost (od r. 1918), pro období 1939–1945 osoby registrované v seznamech na základě Norimberských zákonů. Zaznamenány jsou též institucionální objekty přímo spojené se životem židovské obce (synagogy, modlitebny, hřbitovy, obecní domy a dům rabína) nebo jí zřízené (sirotčinec, chudobinec, starobinec).

Dataset byl pro potřeby výsledné kartografické vizualizace strukturován do sedmi barevně odlišených období, reflektujících základní mezníky v dějinách židovské komunity v Olomouci: **1180/1403–1454** usazování prvních Židů ve městě, existenci středověké židovské komunity, vyhnání Židů z Olomouce a ostatních moravských královských měst; **1454–1848** krátkodobé pobyty židovských obchodníků na olomouckých předměstích a nelegální dlouhodobé pobyty uvnitř hradeb; **1848–1918** návrat, obnova, rozvoj židovské komunity, integrace do většinové společnosti a výrazné zapojení do ekonomických, kulturních i politických struktur města; **1918–1939** konjunktura a výraznější stratifikaci geografické a také jazykově-kulturní, respektive národnostní struktury židovské populace po vzniku samostatného Československa, lokálně po vzniku tzv. Velkého Olomouce; **1939–1945** změny v době druhé světové války v důsledku stupňovaných protižidovských restrikcí po nacistické okupaci Československa a vzniku Protektorátu Čechy a Morava v roce 1939, vrcholících transporty v roce 1942; **1945–1948–1989** poválečná obnova Židovské náboženské obce a její okleštěná existence v době pokračujících protižidovských represí komunistického režimu; **1989–2021** proměny židovské populace od sametové revoluce do současnosti.

Nejstarší dvě sledovaná období obsahují data především z publikovaného výzkumu a z minima archivních pramenů. Základním zdrojem prostorové a kvantitativní analýzy pro období 1848–1918 a 1918–1939 se stala **data z úředních sčítání lidu pro Olomouc-město ve vybraných signálních ročnících 1857, 1880, 1890 a 1921**. V období druhé světové války 1939–1945 vychází

prostorová analýza primárně z nepublikovaného **Seznamu transportovaných osob židovského původu dle norimberských zákonů, zpracované Židovskou obcí Olomouc**. Jako kontrolní byla využita data z Židovských matrik a digitalizovaných databází obětí holokaustu. Geolokace dat byla provedena s využitím historických mapových podkladů a adresářů (viz Metodika).

Všechna data obsažená v datasetu jsou opatřena odkazy na zdroje.

Vlastník datasetu: Univerzita Palackého v Olomouci

Tvůrci datasetu: CAHOVÁ, Ivana; BARVÍŘ, Radek; CHALUPNÝ, Václav; LAPISZOVÁ, Kateřina; NIKLOVÁ, Pavlína; PAPOUŠEK, Miroslav; POSPÍŠIL, Jakub; ŘEZNÍČKOVÁ, Anna; SVOBODNÍKOVÁ, Nikola

Přístupnost datasetu: přístupný s omezením

Podmínky přístupu: přístup se uděluje na základě badatelského dotazu k pověřeným zástupcům vlastníků datasetu (kontakt: ivana.cahova@upol.cz)

Datace vzniku datasetu: 15.3.2021–15.3.2022

Časové pokrytí: 1180–2021

Geografické pokrytí: Olomouc–město a okolí

Klíčová slova: Židé v Olomouci, vývoj židovského osídlení Olomouce, sčítací operáty pro Olomouc–město z let 1857, 1880, 1890, 1921, transportování Židé z Olomouce

Počet záznamů: 6006

Jazyk datasetu: čeština

Metodika zpracování dat:

Data získaná hloubkovým výzkumem archivního a publikovaného pramenného materiálu a rešeršemi dosud publikovaných poznatků k dějinám židovské komunity v Olomouci pro sledované období 1180–2021 byla využita pro geoprostorovou analýzu intra – a interurbánní migrace židovského obyvatelstva a kvantitativní analýzu socioekonomické struktury a socioekonomické struktury židovské komunity a jejího postavení v rámci olomoucké městské společnosti a dále národnostního, respektive jazykově kulturního rozvrstvení židovského obyvatelstva Olomouce v období let 1180–2021.

Pro dvě nejstarší období s minimem pramenného materiálu se geoprostorová analýza opírala logicky z větší části o data z publikovaného výzkumu. Zatímco mapa v prvním sledovaném období

1403–1454 vizualizuje až první lokalizované středověké židovské osídlení Olomouce (Bretholz 1934; 1935; Spáčil, 1982), dataset obsahuje dostupné údaje o existenci židovské komunity v Olomouci sahající až k roku 1180 (Horowitz, 1963; Visi, 2015), tedy do doby před založením města (1253; Nešpor, 1998). K dispozici jsou popisné údaje o nekompaktní středověké zástavbě, synagoze a hřbitovu (Soukup, 2013, 2019; Nešpor, 1998; Bláha, 2001), získané z publikovaného archeologického průzkumu (Sedláčková, 2002) a z publikovaných archivních pramenů, Olomouckého židovského registru (Kux, 1905) a Sbírky archivních listin města Olomouce (Spáčil, 1998).

V období **1454–1848**, kdy Židé v královském městě Olomouc legálně bydlet nesměli, evidujeme na základě údajů získaných z výzkumu omezeného množství archivních materiálů (SOKA, Rkp. 164) a dosud publikovaných informací (Spáčil, 2006; Viktořík, 2007; Tichák, 2000), porovnaných s historickými mapovými podklady (Plán Olomouce 1771, Plán Olomouce 1820-1830), zájezdní hostince na olomouckých předměstích, ve kterých se cca od poloviny 17. století zdržovali židovští obchodníci. Dataset obsahuje i popisná geolokalizovaná data k modlitebnám, které byly zřizovány při pohostinstvích, jejichž nájemci a později i provozovateli se Židé stávali (Melotík, 2006). Dataset obsahuje také data z oficiálních zjištění policejních šetření (Soupis majitelů olomouckých domů z let 1792 a 1828, SOKAO), svědčící o nelegálních dlouhodobých pobytech Židů v měšťanských domech uvnitř hradeb.

V obdobích počínaje rokem 1848, byla pro potřeby prostorové a kvantitativní analýzy v mapě zvolena jako základní zdroj data z operátů úředních sčítání lidu, pro Olomouc–město jsou dostupná od roku 1857. Vzhledem k velkému množství obsažených dat byly pro analýzu zvoleny pouze signální ročníky: pro období **1848–1918** roky 1857, 1880 a 1890 (Oficiální sčítání lidu pro Olomouc-město 1857, 1880 a 1890, SOKAO), protože příznačně odrážejí skokový nárůst židovské populace po roce 1848 a turbulentní rozvoj komunity na konci 19. století; pro meziválečné období **1918–1939** je určujícím sčítání z roku 1921 (Oficiální sčítání lidu pro Olomouc-město 1921, SOKAO), reflektující změny po vzniku Československa. Pro potřebu analýzy socio-ekonomické struktury židovského obyvatelstva v tomto a předchozím sledovaném období byly z důvodu omezení sčítacích operátů, které klasifikují ekonomickou činnost pouze podle odvětví, vytvořeny navíc kategorie profesí, uvedené v přehledu v samostatné záložce (list ZAMĚSTNÁNÍ). Kontrola neúplných nebo rozporných údajů napříč sčítacími operáty byla provedena s pomocí dochovaných Židovských matrik (Židovské matriky pro Olomouc, NA) a adresářů pro sledované období (*Adress-Buch*, 1859/1895; *Adolphs Adressenanzeiger*, 1911/1913; *Adresář Velké Olomouce a okresu*, 1921, 1938). Orientaci a ověření usnadňují odkazy na konkrétní digitalizáty dostupné online.

Pro období druhé světové války **1939–1945** byl jako hlavní zdroj využit nepublikovaný Seznam transportovaných osob židovského původu podle norimberských zákonů, vedený Židovskou obcí Olomouc. Seznam vychází z údajů uložených v Památníku Terezín a obsahuje základní informace o osobách, které byly z Olomouce a okolí deportovány na základě židovského původu podle tehdejších protizidovských nařízení. V červnu a červenci 1942 bylo z Olomouce vypraveno pět transportů s označením AAf, AAg, AAm, AAO a AE7. Celkem jimi bylo deportováno 3507 osob z města a jeho okolí. Databáze obsahuje následující údaje: jméno, příjmení, datum narození, adresa posledního bydliště před deportací, čísla prvního a druhého transportu (Terezín / konečné místo deportace), registrační čísla, registrační čísla v Terezíně, místo deportace (např. Malý Trostinec, Treblinka), datum úmrtí (je-li známo) a případné místo osvobození. Pro účely prostorové analýzy v mapě byla ze zdrojové databáze využita pouze data vztahující se k poslednímu místu pobytu v Olomouci před deportací. Ta jsou doplněna o údaje z dalších archivních materiálů (Roční výkazy Židovské obce náboženské v Olomouci z let 1932–1941, SOkAO; Výsledky voleb do výboru ŽNO z 26. 9. 1932, SOkAO; Manipulační seznam, 1945, AŽMP). Pro kontrolu rozporných a chybějících údajů byly využity digitalizované Databáze obětí holokaustu Tereziánské iniciativy (Holocaust.cz) a Centrální databáze jmen obětí šoa památníku Yad Vashem v Jeruzalémě (The Central Database of Shoah Victims' Names).

U dvou nejmladších sledovaných období **1945–1989 a 1989–2021** podléhají data zákonu č. 101/2000 Sb. o ochraně osobních údajů, a v datasetu tedy obsažena nejsou. Mapa uvádí pouze statistické údaje o počtu obyvatel, kteří se hlásí k židovskému vyznání (ELBELOVÁ, 2017; KLENOVSKÝ–PAPOUŠEK, 1998; TRAPL, 1972).

Pro potřeby kartografické vizualizace byly všechny adresy a popisná data geolokalizovány. Zatímco část adres ve zdrojových datech byla totožná s dosud existujícími adresami, u dnes již zaniklých adresních bodů nebo neadresně určených údajů došlo k manuální lokalizaci záznamu v datasetu s využitím historických map pro daná období (Plán Olomouce 1771, Plán Olomouce 1820-1830, Velký Olomouc 1923/1930; Kšíř, 1935; Dubový, 1940; Dubový 1946; Otruba, 1939; Tichák, 2009; Spáčil 2005), do nejpravděpodobnější polohy (např. umístění čísla popisného 14 mezi budovy s číslem popisným 12 a 16 či dle znalosti polohy dané instituce z dobových plánů) zadáním příslušných zeměpisných souřadnic. K převodu původních názvů ulic na názvy ulic současných posloužil *Lexikon olomouckých ulic* (Tichák, 2009). Dataset tak obsahuje jak původní adresy či popisné údaje, tak adresy současné, v některých případech i zeměpisné souřadnice.

Databáze byla za účelem sestavení kartografické reprezentace ve formě stolní tištěné a digitální mapy následně převedena do formy geodat v prostředí geografického informačního systému (GIS). S využitím několika metod prostorové (metoda bodových a plošných znaků, bodové

a liniové kartodiagramy) i atributové vizualizace (graf, srovnávací diagram, wordcloud) bylo provedeno množství překryvných analýz a kroků vedoucích k výsledné podobě mapy.

Prameny:

Archivní prameny

Operáty úředního sčítání lidu pro Olomouc-město z let 1857, 1880, 1890, 1921. Státní okresní archiv Olomouc (SOkAO), fond M 1-1, Knihy, Olomouc, inv. č. 3972, 3999, 4014, 414), v digitalizované podobě dostupné online: <https://digi.archives.cz/da/index.jsp?>

Soupis olomouckých domů a jejich majitelů, ubytovávajících Židy k 4. 7. 1792 a k 11. 12. 1828. SOkAO, M1-1, Archiv města Olomouce (AMO), Reg. 1786-1873, kart. 904, 905.

Židovské matriky pro Olomouc. Národní archiv (NA) Praha, fond HBMa, Matriky židovských náboženských obcí v českých krajích, Olomouc, inv. č. 1460, 1461 matriky zemřelých (úmrtní knihy), inv. č. 1463, matriky narození, oddavků a zemřelých), [online], dostupné z: <https://vademecum.nacr.cz/vademecum/permalink?xid=a4dcbd500d4a5e66a63662159811f28a>

Manipulační seznam. Archiv Židovského muzea v Praze (AŽMP). Židovská náboženská obec Olomouc po roce 1945, Manipulační seznam, Knihy 42. Dům Komenského 7 - nájemníci opravy 1960-1994. zn. Prům. 110-1969.

Roční výkazy Židovské obce náboženské v Olomouci z let 1932–1941. SOkAO, AMO, registratura 1920–1940, Židovská obec náboženská, inv. č. 46, k. 106. (Roční výkazy obce: 1932–1941).

Výsledky voleb do výboru ŽNO z 26. 9. 1932, IV. kandidátní listina: Židovská hospodářská strana; volby do výboru ŽNO z 20. 10. 1936, III. kandidátní listina: strana Sionistická. SOkAO, M 1-1, AMO, Reg. 1786-1873, kart. 452.

Povolení ke zřízení židovského hřbitova dle podmínek ženijního ředitelství z 5. 5. 1867. SOkAO, M 1-1, AMO, Reg. 1786-1873, kart. 654.

Databáze archivních dat

Holocaust.cz. Databáze obětí a dokumentů holokaustu. Institut Tereziánské iniciativy, [online], dostupné z: <https://www.holocaust.cz/>.

nepublikovaný Seznam transportovaných osob židovského původu dle norimberských zákonů, Židovská obec Olomouc (ŽOO).

The Central Database of Shoah Victim's Names. Yad Vashem, The World Holocaust Remembrance Center, [online], dostupné z <https://collections.yadvashem.org/en/names>.

Archivní mapy

Archivní mapy (ČÚŽK, <https://archivnimapy.cuzk.cz/uazk/pohledy/archiv.html>)

Historické mapy pro Olomouc z let 1771, 1820-30, 1890 (SOkAO, M 8-26, Sbírka map a plánů, sign. I/7, sign. IX/23, sign. XXXIX/64).

Polní náčrty pro Olomouc-město duben až říjen 1939. Zdeněk Otruba, soukromá sbírka.

Návrh základního plánu upravitelského a zastavovacího, podklad: Městský stavební úřad v Olomouci, ing. Josef Šejna, arch. Max Urban, 1923, RR; upravitelský plán v Praze, v únoru 1930. SOkAO, M 8-26, Sbírka map a plánů, sign. XXXII/2b.

Neuester Plan der Königlichen Hauptadt Olmütz. Olmütz bei Joh. Neugebauer, Druck v. F. Schier in Prag, SOkAO, M 8-26, Sbírka map a plánů, sign. III/17.

Plan der Koeniglichen Hauptadt Olmütz, mit den neuen Orientierungsnummern den alten Hausnummern (Grundbuchsnummern) und den gassen-Benennungen. Lith. Verlag v. F. Domek, Olmütz, Elisabethstrasse 3. SOkAO, M 8-26, Sbírka map a plánů, sign. IX/20.

Plán města Olomouce. Navrhl Ing. Jos. Kšír, nákladem knihkupce Vojtěch Šebestíka v Olomouci. SOkAO, M 8-26, Sbírka map a plánů, sign. III/22.

Plán města Olomouce, kreslil Lad. Dubový, tisk Grafiea Olomouce, nákladem R. Prombergra, 1946. Příloha k tisku: Plán města Olomouce (s novými názvy ulic). SOkAO, M 8-26, Sbírka map a plánů, neinventarizováno.

Stadtplan von Olmütz, Gezeichnet von L. Dubový, Verlag Adolph u. Katzer. Příloha k tisku: Stadtplan mit Strassenverzeichnis der Hauptstadt Olmütz. 1940 SOkAO, M 8-26, Sbírka map a plánů, neinventarizováno.

Pramenné publikace

Adress-Buch der königlichen Hauptstadt Olmütz und ihrer Vororte. Olmütz 1859/1895.

Adolphs Adressenanzeiger der kgl. Hauptstadt Olmütz, der Vororte und der Stadt Neugasse. Olmütz 1911/1913.

Adresář Velkého Olomouce a okolí. Olomouc 1921.

Adresář Velké Olomouce a okresu. Olomouc 1938.

BRETHOLZ, Berthold. *Quellen zur Geschichte der Juden in Mähren von XI. bis XV. Jhrdt. (1067-1411).* Praha 1935, č. 461.

HOROWITZ, S., ed. *Machzor Vitry.* Jerusalem: Aleph Publishing Co., 1963.

KUX, Hans, ed. *Statistisches Jahrbuch der königlichen Hauptstadt Olmütz III. 1896-1899.* Olmütz 1901.

MÜLLER, Willibald. *Statistisches Jahrbuch der königlichen Hauptstadt Olmütz herausgegeben von Gemeinderath I. Einleitungsband.* Olmütz 1888.

SPÁČIL, Vladimír, ed. *Nejstarší městská kniha olomoucká (Liber actuum notabilium) z let 1343-1420.* Olomouc 1982, č. 695, s. 105.

SPÁČIL, Vladimír. *Sbírka listin Archivu města Olomouc 1261-1793: inventář.* Olomouc: Státní okresní archiv, 1998, č. 206, s. 117.

Teoretická díla věnující se tématu

BARÁNEK, Daniel. Překračování hranic ghetta: Židovská migrace v Hranicích a Lošticích. *Židé a Morava XXVI*, Muzeum Kroměřížska, 2018, s. 7–42. ISBN: 978-80-85945-80-5.

BARÁNEK, Daniel. Židovská společnost v Olomouci mezi liberalismem a sionismem, *Židé a Morava XV*, Muzeum Kroměřížska, 2018, s. 88–95. ISBN: 978-80-85945-55-3.

BLÁHA, Josef. *Olomoucké hřbitovy a kolumbária*. Olomouc: Memoria, 2001. ISBN 80-85807-16-5.

ELBELOVÁ, Gabriela, ed. *Olomoucká synagoga: 1897–1939*. Olomouc: Muzeum umění Olomouc, 2017. ISBN 978-80-88103-19-6.

GOLD, Hugo, ed. *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brün: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1929; BONDY, Bohumil a František Ivan DVORSKÝ, eds. *K historii Židů v Čechách, na Moravě a v Slezsku 906-1620*. I. Praha: Bohumil Bondy, 1906, xi.

KLENOVSKÝ, Jaroslav a Miroslav PAPOUŠEK. *Židovská obec v Olomouci. Historie, osobnosti, památky*. Olomouc: Židovská obec, 1998. ISBN 80-238-2121-0.

KLENOVSKÝ, Jaroslav. *Nedochované památky židovské kultury Moravy a Slezska. Hřbitovy*. Brno 2003. ISBN 80-239-2274-2.

NEŠPOR, Václav. Dějiny města Olomouce. In: *Vlastivěda moravská* II. Místopis. Brno: Votobia, 1998. ISBN 80-7198-343-8.

ROZENBLIT, Marsha L. Jews, German Culture, and the Dilemma of National Identity: The Case of Moravia, 1848-1938. *Jewish Social Studies* [online]. 2014, **20**(1), 77-120 [cit. 2022-02-24]. ISSN 00216704. Dostupné z: doi:10.2979/jewisocistud.20.1.77

SEDLÁČKOVÁ, Hedvika. Výsledky archeologického výzkumu v areálu bývalého Jezuitského konviktu v Olomouci. In: MAČÁKOVÁ, Jana et al. *Jezuitský konvikt*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2002, s. 201-219. ISBN: 80-244-0521-0.

SOUKUP, Daniel. K sekundárnímu užití židovských náhrobků v Olomouci: kapitola z dějin protižidovských perzekucí v pozdním středověku. In: *Epigraphica & Sepulcralia*. Fórum epigrafických a sepulkrálních studií. Praha: Artefactum, sv. 8, 2019, s. 405-427. ISBN 978-80-8828-17-1.

SOUKUP, Daniel. The Alleged Conversion of the Olomouc Rabbi Moses in 1425: Contribution to the Host Desecration Legends in Mediaeval Literature. *Judaica Bohemiae* XLVIII – 1. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2013, s. 5–38. ISSN 0022-5738.

SPÁČIL, Vladimír, ed. *Wilhelm Nather, Kronika olomouckých domů*. Díl 1. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2005. ISBN 80-244-0990-9.

SPÁČIL, Vladimír, ed. *Wilhelm Nather, Kronika olomouckých domů*. Díl 2. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2006. ISBN 80-244-1272-1.

TICHÁK, Milan. *Lexikon olomouckých ulic*. Olomouc 2009. ISBN 978-80-87274-02-6.

TICHÁK, Milan. *Paměť olomouckých předměstí*. Olomouc: Votobia, 2000. ISBN 80-7198-447-7.

TRAPL, Miloslav a kol. *Historický místopis politického okresu Olomouc – město 1848-1960*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 1972.

VISI, Tamás. *Words of Power: Studies in Rabbinic Authority and Literature*. *Judaica Olomucensia* VI. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015, s. 20-21. ISBN 80-244-4364-3.

Zdroj financování: MŠMT ČR udělenou UP v Olomouci (IGA_FF_2021_026)

Webové stránky projektu: <https://judaistika.upol.cz/veda-a-vyzkum/mapa-zidovskeho-osidleni-olomouce/>

Popis vytvořila: Ivana Cahová

Emailová adresa: ivana.cahova@upol.cz

Zveřejnit informace o datasetu: ano